

Millest lähtus teater?

«Kalevipoja» uus lavastus on RAT «Estonias» kolmas. Järjekordne pöördumine E. Kapi selle silmapaistva balleti poole on täiesti õigustatud, eriti kui arvestada, et teos toodi välja eepose 100. aastapäevaks ning et eelmiste lavastuste puhul kerkis terve rida probleeme.

Õtleme kohe alguses: mõlemas varasemas lavastuses oli küllaltki palju väärtusi. Nende vastuvõtt publiku poolt oli soe, huvi balleti vastu suur. Kuid selge oli, et RAT «Estonia» ja RT «Vanemuine» pole ütelnud oma viimast sõna eepose sisuliselt kaalukamate momentide avamisel ega balleti muusika kõigi rikkuste esile toomisel, et mõlemas eelmises lavastuses leidis olulisi puudujääke.

Võis arvata, et uue, kolmanda lavastusega kõrvaldatakse need puudujäägid, seda enam, et töösse lülitus ka helilooja ise. Kahjuks asetaski lavastaja, Vene NFSV ja Eesti NSV teeneline kunstitegelane V. Burmeister pearõhu balleti koreograafiale ning pühendas vähem tähelepanu eepose idee eredale väljatoomisele. Süžeele omandas uues lavastuses suurema osatähtsuse lüüriline liin (Kalevipoeg ja Saarepiiga), kuid kahjuks heroilise, eeposele kõige olulisema liini osatähtsuse kaotamise arvel. Kas oli aga vaja «Kalevipojast» teha lüürilist laadi balleti? Sellega ei saaks küll nõustuda. Ballett on ju suurte üldistuste žanr ning pole mingit alust eitada, et selles on võimalik kehastada ka heroismi. Otseselt oeldes on lugu nõnda, et eepose seisukohalt mõjub praegune balleti lahendus oma sündmustikuliselt koelt ja ka peategelaste iseloomustusel eelmistega võrreldes vaesemana. Eelmiste lavastuste puudujäägid on veelgi süvenenud. Balleti tegevustikust on välja jäetud terve rida eepose seisukohalt olulisi tegelasi. Sortsi põrgupesasse sattunud neid kujutavad ju rahva kannatusi rõhujate küüsis, Kalevipoja võitluskaaslaste näol on allegooriliselt rõhutatud kangelase sidet rahvaga. Nüüd see kõik puudub ja selle tõttu muutub Kalevipoeg rahvakangelasest üksikvõitlejaks. Üldse jääb balletis eepose põhiidee — rahva võitlus oma vabaduse eest — üsna kahvatuks. Rahva osatähtsus on viidud miinimumini.

Tekib veel üks probleem: muinasjutulisuse ja reaalsuse vahekorid. Eepose

Mõtteid «Kalevipoja» uulavastuse puhul

on ju alati rahva muinasjutt, milles kehastuvad rahva mõtted, tarkus, püüdlused ja lootused allegooriliselt üldistatud kujul. Muidugi on elunähtusi realistlikult kajastav ballett täiesti omal kohal (meenutagem Tšulaki «Noorust»). Kuid mingit mõtet pole eitada balletis — selles eriti tinglikus kunstiliigis — muinasjutulisust, eriti veel siis, kui see kasvab otse välja rahvamüstemendist. Antud lavastuses on millegipärast püütud sellest hoiduda. Ainsaks erandiks on siin Linda kiviks muutumine. Vahel on kaldutud isegi naturalismi. See on ahendanud «Kalevipoja» väljenduslikku külge. Ta on muutunud kuidagi tavaliseks, fantaasiavaeseks, mis ei soodusta millegagi põhiidee mõjulepääsu.

Milline mulje jääb balleti peakangelasest — Kalevipojast — (V. Aren) endast? Juba esimeses vaatuses, peosteenis Linda õues, hakkab kuidagi vastu see muhelev eneseimetlemine, mis Kalevipoega saadab. Kord lähenevad temale ahvatlevalt neid, kord püüab ta üht või teist mõne noormehega «kokku sobitada». Ähmaseks jääb Kalevipoja reageerimine Linda kadumisele: selles pole tundesügavust ega kangelase väärikust. Ja seetõttu ei mõju järgnev pilt eelneva jätkuna, vaid omaette uue episoodina. Kalevipoja ja Saarepiiga (T. Koptelkov) teema on eeposes võrdlemisi väike, episoodilise tähtsusega. Kõnesolevav lavastuses muutub ta peaaegu keskseks sündmuseks. Balletis on lüürikat küll vaja, kuid andkem seda põhiideest lähtudes õigetes proportsioonides. Pealegi on siin Saarepiiga kuju saanud eeposega võrreldes hoopis teistsuguse ilme. Ja milleks see kaldumine naturalismi?

Saarega on seotud teise vaatuse kolmas pilt — esimene rammukatsumine Sortsiga (esimeses vaatuses, kui Sorts tuleb Lindat kosima, on ju Kalevipoeg kogu aeg ema selja taga ega reageeri millegagi Sortsi käitumisele). Ka siin tähtsuse rohkem mehisust, kangelase suurust. Üsna šablooniliselt lahendatud lahingupildis on Kalevipojal küll palju tegemist, kuid võitluse üldise butafoorilisuse tõttu ei tõuse Kalevipoja kuju siingi vajalikule kõrgu-

Ka on selles pildis liiga suur annus erootikat, millel pole midagi ühist «Kalevipoja» ainekuga. Suhteliselt suure osatähtsusega on tantsulisest küljest omandanud Sortsi saatja (D. Sur), kuid sisuliselt ei väldi selle kuju individualiseerimine mustade jõudude kergetaolulisust. Ei Sorts ise ega ta abilised ole mingid tõsised vastased Kalevipojale. Kas see peab aga nii olema?

Vähenenud on Linda (Ü. Ulla) osatähtsus. Varasema nelja kosilase asemel on praegu mängus üksnes Sorts. See on küll eeposele lähem, kuid kogu see stseen jääb süžeele lähem, kuid tantsuliselt igavaks. Linda, kes esimeses vaatuses peaks esinema peoperenaisena, ei mõju sellisena. Ta on pigem mingi teisejärguline kuju, kellel pole olulisi avalisi ülesandeid, välja arvatud adagio Sortsiga, mis on kahjuks lahendatud tantsuliselt seisukohalt üsnagi trafaretsel kujul.

«Kalevipoja» libreto muutmine lavastaja poolt pole seega sugugi lahendanud balletti eeposele ega rikastanud balleti kompositsiooni.

Õige, uue lavastuse vooruseks on suurem tantsulisus. Tants on tööpoolest rõhkem, kuid kahjuks jääb neist ikkagi põhiliselt divertismentlik mulje. Divertismenti kui sellist pole muidugi mõtet eitada. Ta võib ju esineda, kuid juhul, kui ta kasvab orgaaniliselt süžeele välja. Varasemates «Kalevipoja» lavastustes olid näiteks Päikese, Kuu, Tuule ja Sortsi tantsud iseennest episoodilised esinemised, kuid nad ei mõjunud sellistena, kuna olid tihedalt liitunud tegevustikuga ja rikastasid teda. Või meenutagem V. Burmeisteri novaatorlikkust «Luikede järve» III vaatuses (lossisteeni) puhul, kus ta asendas ilmse divertismentlikkuse rea üksteisest väljakasvavate tantsudega, mis teenivad põhiidee erendamist väljatoomist. Kas muutub aga midagi, kui kärbiksime «Kalevipojast» praegu välja näiteks rahvapeo tantsu, kas või jätaksime alles üheainsa, mille järel tuleks kohe stseen Sortsiga? Süžeele joon ei kannataks selle all. Või jätaksime põrgusteenist tantsud ning alustaksime kohe Kalevipoja ilmumisega põrgu? Põhjus on ilmselt selles, et neil tantsudel pole küllaldast ideelist «laengut», nii mõnigi neist on lihtsalt tantsu pärast. Kui esimese pildi (rahvapeo) tantsudele on püütud anda olustikuline ilme, olgugi et meie arva-

«helikeeles», piiramata muidugi ballettmeisteri fantaasiat ja klassikalise balleti väljendusvahendite rakendamist.

Uue lavastuse puhul on helilooja juurde loonud üsna rõhkkesti uut muusikat, on tehtud ka mõningaid ümberpaigutusi. Üldiselt jätab balleti uus muusika (dirigent V. Järvi) üsna teravikliku mulje, kuigi varasem variant oli kuidagi kompaktsem. Mitte asjata ei omandanud rida balletimuusika fragmente püsiva koha meie kontserdilaval. (Kahju, et praegusest variantist on välja jäänud populaarne ja kaunikõlaline «Kuutants».) Mitte kõik uus pole aga üheväärtuslik. Üldplaanist langeb välja koraaliliku karakteriga, sentimentaalset laadi Linda muusika, mis ei «istu» selle kuju jaoks. Arusaamatuks jääb, miks peab eestlaste ja sortslaste võitluse eel kõlama avamängus pidulikult helge muusika (eelmises variandis Kalevipoja «kuu jõudmise puhul»). Siin oleks hoopis loomulikum midagi ootusärevust iseloomustavat.

«Kalevipoja» lavakujundusele mõteldes tekib küsimus: millest lähtus kunstnik? Kas E. Kapi muusikast, mis annab ju põhiliselt tabavalt edasi eepose hõngu? Ilmselt mitte, sest sel puhul poleks dekoratsioonid pidanud olema kaugeltki mitte nii kerged, seejuures tinglikud. Omaette on dekoratsioonid (kunstnik L. Roosa) päris huvitavad, kuid eeposest on siin väga vähe. Erandiks on vahest sepikojade pilt. Ei tohiks muidugi suhelduda arhaismiga, kuid kas pole antud juhul mindud liiga kaugemale vastupidises suunas? Raske on näiteks kujutleda «Ruslani ja Ludmillat» või «Vürst Igorit» sellise lavakujundusliku lahendusega. Teha võib ju kõike, kuid mitte kõik ei veena. Häirib ka teatav valguse ühetoonilisus. Peaaegu terve ballett möödub üsnagi suures pimeduses. Kohati on isegi raske jälgida dekoratsiooni muutusi (näiteks kase ilmumine esimeses vaatuses, seinangemine põrgusteenis). Kostüümide puhul on probleeme vähem. Neid kerkib esmajoones rahvapeost osavõtjate neidude puhul: kas pole nende riietus kuidagi tänapäevang ning oma stiililt liiga kontrastne Linda riietusele? Kesktee oleks mõlema puhul vist õigem.

Jättsime kõrvale küsimused, mis on seotud balleti ettekandele küljega. Põhiliselt on siin kõik korras. Ja antud juhul pole see meie arvates esmajärgulise tähtsusega. Põhiprobleemiks on balleti uue variandi vastavus eeposele. E. Kapi balleti «Kalevipoja» alustamiseks ikkagi olema Kreutzwaldi

ning pole mingi alust etada, et selles on võimalik kehastada ka heroismi. Otseselt öeldes on lugu nõnda, et eepose seisukohalt mõjub praegune balleti lahendus oma sündmustikuliselt koelt ja ka peategelaste iseloomustusest eelmistega võrreldes vaesemana. Eelmiste lavastuste puudujäägid on veelgi süvenenud. Balleti tegevustikust on välja jäetud terve rida eepose seisukohalt olulisi tegelasi. Sortsi põrgupesasse sattunud nelud kujutavad ju rahva kannatusi rõhujate küüsis, Kalevipoja võitluskaaslaste näol on allegooriliselt rõhutatud kangelase sidet rahvaga. Nüüd see kõik puudub ja selle tõttu muutub Kalevipoeg rahvakangelasest üksikvõitlejaks. Üldse jääb balletis eepose põhiidee — rahva võitlus oma vabaduse eest — üsna kahvatuks. Rahva osatähtsus on viidud miinimumini.

Tekib veel üks probleem: muinasjutulisuse ja reaalsuse vahekord. Eepos

Saarega on seotud teise vaatuse kolmas pilt — esimene rammukatsumine Sortsiga (esimeses vaatuses, kui Sorts tuleb Lindat kosima, on ju Kalevipoeg kogu aeg ema selja taga ega reageeri millegagi Sortsi käitumisele). Ka siin tahtnuks rohkem mehisust, kangelase suurust. Üsna šablooniliselt lahendatud lahingupildis on Kalevipojal küll palju tegemist, kuid võitluse üldise butafoorilisuse tõttu ei tõuse Kalevipoja kuju siingi vajalikule kõrgusele. Ja üsna kahvatuks jääb ta viimases pildis — põrgustseenis. Jah, Kalevipoeg tapab Sortsi (võiks ju teda aheldada, nagu on eeposes), kuid kõik sünnib siin väga lihtsustatult, ilma eriliste raskusteta. Kalevipoeg lausa jalutab põrgusse, astub vajuva seinaga eest lava taha ja jällegi jalutab sisse, et üsnagi trafaretses kahevõitluses tappa Sorts. Kalevipoja jõudu pole kusagil näha, välja arvatud sepapildis, mis Kalevipoja kuju iseloomustamisel on ainukesena üle toodud endisest lavastusest. Balleti lõppstseenis peab «rahvas hõisates tervitama võitjat,» kuid laval seda pole. Rahvast pole lavale foodudki. «Pjedestaalile» seisma jäänud Kalevipoeg mõjub võltsilt.

Tantsuliselt on Kalevipoja kuju mõnevõrra avardunud. Lisaks mõõgatantsule pildis soome sepa juures on juurde tulnud üks variatsioon esimeses vaatuses, mis aga kahjuks pole seostatud rahvatantsulise elemendiga ega aita sisuliselt avada Kalevipoja olemust. Tundub, et nendest kahest tantsust oleks balleti peakangelasele nagu vähevõitu, seda enam, et Kalevipoeg oma ülejäänud liikumises on millegipärast näidatud rõhutatult kohmakana.

Balletis vägagi tähtis Sortsi (I. Silla) kuju on varasemaga võrreldes omandanud teistsuguse ilme: ta on välise lihviga peen kosilane, lihtsalt mingi solvunud härrasmees, kes terve balleti jooksul ei avagi oma teist — sortslikku — palet. Sellisel Sortsil on vähe ühist eepose sortsidega ning kahjuks pole temale leitud ka sortsile iseloomulikke tantsulist liikumist. Põrgu on selles lavastuses muutunud mingiks lõbu- ja joomingukohaks. Põrgupiigade ja sortside divertimentlikul tantsustseenil puudub süzeeline ülesanne. Kelle jaoks ja miks nad tantsivad?

kuud kas pole antud jünul mindud liiga kaugale vastupidises suunas? Raske on näiteks kujutleda «Ruslani ja Ludmillat» või «Vürst Igorit» sellise lavakujundusliku lahendusega. Teha võib ju kõike, kuid mitte kõik ei veena. Häirib ka teatav valguse ühetoonilisus. Peaaegu terve balleti moodub üsnagi suure pimeduses. Kohati on isegi raske jälgida dekoratsiooni muutusi (näiteks kase ilmumine esimeses vaatuses, seinaga langemine põrgustseenis). Kostüümide puhul on probleeme vähem. Neid kerkib esmajoones rahvapeost osavõtjate neidude puhul: kas pole nende riietus kuidagi tänapäevane ning oma stiililt liiga kontrastne Linda riietusele? Keskee oleks mõlema puhul vist õigem.

Jätsime kõrvale küsimused, mis on seotud balleti ettekandelise küljega. Põhiliselt on siin kõik korras. Ja antud juhul pole see meie arvates esmajärgulise tähtsusega. Põhiprobleemiks on balleti uue variandi vastavus eeposele. E. Kapi balleti «Kalevipoja» aluseks peaks ikkagi olema Kreutzwaldi «Kalevipoeg». Nii oli see ilmselt mõeldud ka helilooja enda poolt. Sellest lähtekohast püüdsimegi üles tõsta mõningaid probleeme, millest ei tohiks mööda minna ning mis kerkivad uut lavastust jälgides.

Niina Kurvits
Aron Tamarkin

Veel üks küsimus: balleti koreograafia vastavus muusikale. Selle probleemiga põrkame kokku esimesest vaatuses alates. Põhiliselt on rahvapeo tantsud (S. Otsa seade) kooskõlas muusika üldise karakteriga. Kuid kahjuks mitte rohkem. Hästi on tabatud küll muusika rütmiline külj. Kui aga tähelepanelikumalt süveneda muusikasse, siis on ju ilmne, et muusika on siin hoopis rikkam koreograafiast. On ju muusikas tunda meeolude muutusi, olgugi sageli ühesuguse rütmi piirides. Muusika nagu iseenesest tingiks tõuse, kulminatsioone, kohati pinget. Kõik see peaks kajastuma tantsujoonise ja sammustiku muutustes. Neid väljenduslikke võimalusi pole aga peaaegu kasutatudki. Ja tantsud jätvadki põhiliselt igava mulje. Nad ei haara.

Või võtame Saarepiiga ja Kalevipoja adagiod, samuti Saarepiiga variatsiooni. Iseenesest on nad huvitavalt seotud. Neis on hoogu, väljendusrikkust. Milles on aga küsimus? Muusika on siin ilmse rahvusliku koloriidiga, seetõttu hästi lähedane eeposele. Adagiod ja variatsioon on aga seatud selliselt, et sobiksid ükskõik millisesse balletti. Me ei propageeri sugugi üksnes rahvatantsuliste elementide kasutamist. Küsimuse tuum seisneb selles, et kui muusika kostavad eredalt rahvuslikud intonatsioonid, peaks midagi taolist kajastuma ka koreograafilises